

Med krøll på tunga

Av Gjermund Kolltveit

I Henrik Ibsens drama Lille Eyolf (1894) møter vi skikkelsen Rottejomfruen, som spiller munnharpe for å lokke til seg rotter. Hun leder dem ut på vannet, der hun drukner dem. I første akt forteller Rottejomfruen at hun sammen med sin hund Mopsemann går tre ganger rundt husene og spiller munnharpe, for atrottene skal komme fram. Deretter lokker hun dem med seg ned til båten sin. «Så lægger vi ud fra land», sier hun, og fortsetter: «Og jeg vrikker med åren og spiller på mundharpe. Og Mopsemann, han svømmer bagefter. (med gnistrende øjne.) Og alle de, som kribled og krabbed, de følger og følger os ud på dybets vande.»

Interessant nok, at Ibsen nevner munnharpe i et av stykkene sine. Og at lyden fra munnharpa – i følge Rottejomfruen – må ha en magisk, hypnotiserende virkning pårottene. Det som i tillegg er spennende er selve munnharpespillet i denne scenen. For hvordan er det mulig for Rottejomfruen å spille munnharpe samtidig som hun ror?

Jørgen Haave, konservator ved Telemark museum, kom opp med forslaget at det her kan dreie seg om spill med i ei hånd, at teksten viser til kunsten å vende fjøra innover i munnen og slå den an med tunga. Det må være en grunn til at Ibsen ikke snakker om roing, men skriver «vrikker med åren». Dessuten kan Ibsen, som vokste opp i Skien, godt ha hørt teknikken med å spille med tunga. Denne spilleteknikken er godt kjent fra Telemark.

Haave presenterer denne tolkningen i sin artikkel om Kristine Cathrine Ploug (1760–1837) i tidsskriftet Ibsen Studies. Ploug var søster til Ibsens morfar, og regnes ofte som inspirasjonskilde til Ibsens dikting, og særlig til skikkelsen Rottejomfruen. Men spilte hun munnharpe? Og kunne hun spille med tunga? Det vet vi ingen ting om, så det kan vi i så fall bare spekulere om. Men uansett om Ibsen ikke hadde konkrete

forbilder for munnharpespillet virker beskrivelsen overbevisende, ulikt andre framstillinger Ibsen har av musikkinstrumenter, som når han forsyner langeleiken med understrenger, både i Kjærighetens komedie («Jeg har en dobbelt sangbund i mit bryst, en langelek med underspundne strenge») og Brand («Snart stærkt snart lindt er till Sangen mit Langspil stemmt, underspundne Strenge dirrer»).

I dag er det ikke mange som kan trikset med å spille med tunga, men det er godt kjent fra tidligere tider, fra ulike kanter av landet. Reidar Sevåg nevner Hordaland, Valdres, Telemark og Gudbrandsdalen (Det gjallar og det løst, s. 134). Kjell Bitustøy gir flere eksempler på denne kunsten i sin artikkel om munnharpa i Telemark. Han nevner spellemenn fra Lunde, Seljord og Tinn. I disse tilfellene fortelles det at utøverne kan spille både med fingrene og tunga. Teknikken har nok vært et slags «show off»-element. Et notat i Sevågs instrumentarkiv nevner imidlertid at en informant fra Vang i Valdres sier at bestefaren – som spilte munnharpe – slo an fjøra med tunga, og aldri brukte hånda. Denne opplysningen er fra 1964. I følge Ånon Egeland skal de siste rapportene om tungespilling i Norge komme fra siste halvdel av 1930-årene.

Asbjørnsen og Moe-eventyret Fra fjellet og seteren inneholder en beskrivelse om en som blir bergtatt og lærer munnharpespill av de underjordiske. Spillet som blir beskrevet kan tyde på tungespilling. Den aktuelle teksten lyder slik:

«Han var hos haugfolkene, og de ville ikke slippe ham. Især var det en ung, deilig hulder som hang ved ham. Hun godsnakket for ham, var blid og vennlig mot ham og lærte ham å spille på munnharpe. Så liflig har visst heller aldri noen spilt på dette enkle instrumentet som gamle Ole. Det var særlig med munnen han fikk frem tonene, ikke som alminnelige munnharpe-spillere med fingrene. Jeg hørte ham en gang. Det minnet meg på engang om fuglekwitter, om heiloens klagende fløyt og lurtoner i en sommerkveld, og det gjorde meg så underlig beveget at jeg fikk tårer i øynene.»

Er det tungespilling det refereres til her, eller kan det ha vært en slags blåseteknikk, i så fall med så myk og tynn fjør at Ole kunne holde tonen i gang ved å blåse? Vansklig å si, men siden trikset med å slå an fjøra med tunga er kjent fra før, er dette kanskje den mest sannsynlige forklaringen på det beskrivende munnharpelementet i eventyret, i tråd med Reidar Sevågs tolkning i Det gjallar og det læt.

Om tungespill sier Sevåg videre at fjørenden må ha vært formet på en spesiell måte, at den må ha

«vore heller stutt og enda i ein «krull» for ikkje å rive opp tunga» (s. 134–135). Dette er ikke bare hans spekulasjon, men har også støtte i en opplysning fra Rjukan, som ligger i Sevågs eget instrumentarkiv: En kilde sier at når spillerne vendte instrumentet med fjøra inn i munnen var fjøra utstyrt med en krøll på tuppen, og at den bøyde enden var temmelig kort, ca. en centimeter.

Men hvordan kan denne krullen ha sett ut? Jeg har kommet over et par munnharper som kan ha vært lagt med tanke på denne spilleteknikken. Den ene er et instrument i privat eie i Bærum, som jeg dokumenterte for noen år siden. Munnharpa, med skrin, har vært i familiens eie siden den ble kjøpt på auksjon av eierens bestefar, som levde på 1800-tallet. Harpa er interessant på flere måter. Den er lita, med totallengde på 46 millimeter. Formen mener jeg kan peke i retning Valdres, og jeg får følelsen av 1700-tallet, basert på lignende instrumenter. Skrinet ser ut til å være lagd av bjørk. Lokket er lagd av metall, og er hengslet i brede enden.

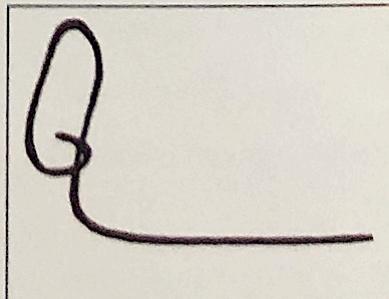
Da jeg dokumenterte og fotograferte harpa tenkte jeg at fjøra var bøyd til slik som en ødelegelse. At noen en gang hadde gjort det i sinne, kanskje for å protestere mot og sabotere hele instrumentet. I ettertid har det slått meg at dette kan være et eksempel på en anordning som muliggjør tungespill. Fjøra passerer greit mellom armene, og den får også plass i skrinet. Hva skulle poenget være med å forme fjøra på denne måten hvis det ikke hadde en grunn? Og hvis man skulle ødelegge fjøra ville det vært bedre –

og ikke minst letttere – å brekke den. Som Sevågs kilde sier, er den bøyde enden av fjøra kort, i underkant av en centimeter.

Munnharpe med skrin,
i privat eie (Bærum).
Ukjent opprinnelses-
sted og datering.

Foto og tegning: forfatteren

Den andre munn-
harpa jeg mener
kan være lagd in-
tensionelt for tung-

espill ser helt annerledes ut, og kommer fra utgravingene i 1995, i Erkebispegården, Trondheim. Den godt bevarte harpa føyer seg ikke inn i den allmenne malen for munnharpeproduksjon i senmiddelalderen. Her har vi nok å gjøre med en smed som har gått sine egne veier. Harpa har ekstremt lange armer. Dateringen er perioden 1497 til 1532, basert på funnomsstendighetene. Den ble funnet i ei latrine, og det er tydelig at noen har mistet den under et nødvendig ærend. Det støttes av at fjøra er bevart i sin helhet, noe som er uhyre sjeldent i arkeologisk sammenheng. I katalogen til min doktoravhandling, som består av 815 arkeologiske munnharper, er dette er faktisk det eneste eksemplet på at fjøra er hel.

Legg merke til formen på fjøra. Ytterst er den ikke bøyd utover i 90 graders vinkel, slik vi er vant til, men formet i en elegant krøll, ikke identisk med den på harpa fra Bærum, men likevel – kanskje – lagd for å spille med tunga?

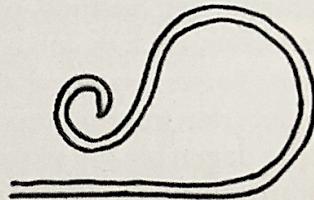
Dessverre finnes det ikke gode detaljfoto eller tegninger av gjenstanden. Men den som går forbi muséet i Erkebispegården kan jo slenge innom og se på den, gjennom glassmonteren, og gjøre seg opp sin egen mening, om dette virkelig var ei munnharpe som ble spilt med tunga. Altså utøverens tunga.

Konklusjonen må bli at det etnografiske materialet om tungespill er solid og sikkert. Det litt rærre materialet og gjenstandsmaterialet er derimot både tynt og usikkert, men ikke desto mindre svært spennende. Hvis jeg skal gjette, ville jeg sagt at det er mindre sannsynlig at harpa fra Trondheim er ei autentisk tungespillharpe enn den fra Bærum. Men i begge tilfeller kan instrumentene ha blitt spilt både med fingre og tunga. For å komme videre må nok noen eksperimentere med ulike utforminger av fjøra, for å prøve ut mulighetene. Da må vi teste ut både slåttspell, fuglekwitter og rottefangst.

Takk til Jørgen Haave

Munnharpe,
terninger og spillebrikke
ca. 1500, fra middel-
alderutgravingene i
Trondheim. Munnharpa
er 92 millimeter lang og
har museumsnummer
N166 553. Postkort fra
Museet i Erkebispegården (1997). Tegning: forf. NB:
Tegningen er en prinsippskisse av enden på fjøra, og
ingen nøyaktig dokumentasjon av selve gjenstanden.

Referanser:

- Asbjørnsen og Moe: *Fra fjellet og seteren*. <http://ru-neberg.org/folkeven/137.html>
- Bitustøy, Kjell (1997): «Munnharpe i Telemark». *Spelemannsbladet* 4, s. 18–20.
- Egeland, Ånon (2001): «Norwegian Techniques of Playing the Jew's Harp». *VIM* 8, s. 47–54. (om tungespilling på s. 49)
- Hurum, Hans Jørgen (1948): «Henrik Ibsen – en musikalsk romantiker» *Aftenposten* 23.3.
- Haave, Jørgen (2011): «Faster Ploug: The Rat Wife, or Merely an Old Aunt?», *Ibsen Studies*, 11/2, s. 176–191 (munnharpemotivet på s 188)
- Kolltveit, Gjermund (2006): *Jew's Harps in European Archaeology*. BAR, International series, Archaeopress, Oxford. (Munnharpa fra Erkebispegården på s. 29, 62, 141)
- Sevåg, Reidar (1973): *Det gjallar og det lær. Det Norske Samlaget, Oslo.*